

Позашкільна освіта в Малому каразінському університеті Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Репрезентовано Малий каразінський університет як навчально-виховний підрозділ Центру довузівської освіти для позашкільних занять з учнями закладів загальної середньої освіти, що став унікальною багатопрофільною інноваційною системою позашкільної освіти на базі вищого навчального закладу IV рівня акредитації із застосуванням його педагогічних і наукових кадрів та матеріально-технічної бази.

Ключові слова: позашкільна освіта, діти, розвиток, дистанційна позашкільна освіта, науково-дослідна діяльність школяра; наукова творчість; наукові дослідження учнів, наукові змагання.

Сучасне суспільство вимагає від системи освіти підготовки висококваліфікованих спеціалістів, здатних творчо мислити, аналізувати проблеми й орієнтуватися в нестандартних умовах та ситуаціях. Важливість створення умов для формування освіченої особистості зумовлена необхідністю приведення змісту освіти у відповідність до трансформацій, що відбуваються в суспільстві. Національною стратегією розвитку освіти в Україні на період до 2021 року визначено основні цілі й завдання розвитку національної системи освіти, які відповідають соціальному замовленню й потребам особистості, здатної реалізувати себе в реаліях, що динамічно змінюються. Основи стратегії позашкільної освіти встановив Закон «Про позашкільну освіту» [2], яка є складовою безперервної освіти і спрямована на розвиток здібностей та обдарувань учнів. Сучасний стан позашкільної освіти в Україні докладно проаналізовано в роботі [14]. Найважливішим завданням педагогіки стає виховання особистості із гнучким розумом, розвинутими потребами до подальшого пізнання і самостійних дій. Результати аналізу наукової літератури свідчать, що вченими проведено багато досліджень, тематика яких пов'язана з порушеною проблемою. Зокрема, в них було розкрито: особливості розумового розвитку школярів у процесі навчання (Ю. Бабанський, Д. Богоявленська, П. Гальперін, Н. Менчинська та ін.); способи оволодіння учнями основними прийомами розумової діяльності (О. Бугрій, В. Паламарчук, В. Осинська, Н. Турбіна та ін.); шляхи й засоби розумового розвитку людини (Л. Виготський, А. Запорожець та ін.). Інтелектуальний потенціал населення є підґрунтям прогресивного розвитку суспільства. Одним із вирішальних факторів зростання економічного добробуту суспільства, на думку М. Холодної, зараз виявляється інтелектуальне виробництво, а ключовою формою власності – власність інтелектуальна. Інтелект – це гарантія особистої свободи й самодостатності людини. Філософська

формула «свобода – це усвідомлена необхідність» є правильною і в психологічному плані: людина може поводитися незалежно від ситуації лише тоді, коли вона має повне й адекватне уявлення про цю ситуацію [13, С. 9].

Спробуємо визначити й теоретично обґрунтувати важливість створення та забезпечення умов для системного опанування учнями наукових знань, культурного впливу на дитину. Також виділено можливі форми, методи і технології отримання позашкільної освіти школярами завдяки регулярним заняттям, науковим змаганням та дослідницькій діяльності у Центрі довузівської освіти Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, який приділяє велику увагу роботі з дітьми. Учнівські гуртки наукового спрямування розпочали свою роботу з 1935 р. разом із відкриттям у Харкові першого в країні Палацу піонерів та жовтенят. На його базі існували гуртки юних дослідників, якими керували провідні вчені – університетські професори М. П. Барабашов, А. К. Вальтер, В. І. Старцев, В. Г. Шахбазов та ін.

Пізніше для залучення до творчого самовдосконалення і розвитку учнів із міст та сіл України в 70–80 роках ХХ ст. в університеті успішно працювала Заочна фізико-математична школа, метою якої було сприяння розвитку інтересу школярів до природничих наук, на деяких факультетах працювали окремі гуртки.

Таким чином, в університеті накопичувався досвід ранньої профілізації школярів та стимулювання їх до пізнавальної діяльності.

Центр довузівської освіти має значні педагогічні можливості для забезпечення здобуття на всіх освітніх рівнях позашкільної освіти, яка є невід’ємною складовою системи освіти й спрямована на формування та самореалізацію особистості, набуття та розширення її компетентності, задоволення інтересів, потреб та розвиток здібностей і обдарувань. На перший погляд, довузівська освіта покликана покращити знання випускників шкіл, але в довгостроковій перспективі перед нею постає мета – виявляти й розвивати здібності, що стануть у нагоді під час вибору фаху, формувати у школярів вміння та бажання навчатися. Це сприятиме значному підвищенню рівня підготовки вступників, а згодом і якості освіти випускників університету. Таким чином, система довузівської освіти надає школярам знання, які вони недоотримали у закладах загальної середньої освіти, завдяки чому забезпечує підвищення рівня освіти. У Законі України «Про позашкільну освіту» [2] позашкільній освіті надано завдання задоволення освітньо-культурних потреб вихованців, учнів і слухачів, які не забезпечені іншими складовими структури освіти. Позашкільна освіта покликана розвивати інтерес дітей до нових знань, до розв’язування нестандартних задач, взагалі до навчання. Серед різних секцій та гуртків діти вибирають такі, що відповідають їхнім особистим інтересам і здібностям [5].

На думку Н. Крутогорської, в основу позашкільної освіти мають бути вкладені ідеї гуманістичної парадигми особистісно-орієнтованої освіти. Саме такий аспект створює особистісне спілкування, спонукає до дискусій, обміну поглядами, враженнями, стимулює розвиток аналітичного мислення, визначає потребу в активній суспільно корисній діяльності [4].

Ефективне виконання завдань позашкільної освіти буде найбільш успішним за умов якомога більш раннього залучення дітей для сприяння їхньому подальшому розвитку. Ці завдання розв'язуються в Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна роботою багатопрофільної системи позашкільної освіти «Малий каразінський університет», який було створено у 2000 році як навчально-виховний підрозділ Центру довузівської освіти для позашкільних занять з учнями закладів загальної середньої освіти.

Цей університетський підрозділ, що є логічним продовженням багаторічної просвітницької діяльності університету, запозичив структуру класичного університету та залучає учнівську молодь до підвищення рівня своєї освіти.

Концепцією діяльності Малеого каразінського університету стали:

- залучення дітей до здобуття позашкільної освіти задля задоволення їхніх освітньо-культурних потреб, а також потреб у професійному самовизначенні і творчій самореалізації;

- забезпечення інклюзивності та безперервності освіти для всіх категорій школярів;

- проведення різноманітних наукових заходів для школярів м. Харкова та Харківської області з метою підвищення їхнього інтересу до поглибленого вивчення предметів та виявлення обдарованих учнів, сприяння ранній профілізації, стимулювання творчого вдосконалення;

- цілеспрямована підготовка талановитої та обдарованої молоді до участі у творчих змаганнях;

- активне впровадження технологій дистанційної освіти – робота дистанційних шкіл із математики, фізики, хімії та біології для учнів 7–10 класів сільських шкіл Харківської області та дітей, позбавлених можливості відвідувати очні заняття;

- формування у школярів наукового світогляду та залучення їх до наукових досліджень;

- соціалізація підростаючого покоління [7].

Слід зазначити, що основною перевагою позашкільної освітньої діяльності є те, що її організація та зміст жорстко не регламентовані державними документами. На відміну від шкільного навчання, здійснення якого має забезпечувати виконання Державних освітніх стандартів, позашкільна пізнавальна діяльність значною мірою орієнтована на врахування індивідуальних інтересів і нахилів учнів та ґрунтується на їхній добровіль-

ній участі в роботі, ініціативності та самостійності. У свою чергу, основною метою роботи позашкільних освітніх закладів є створення єдиного освітнього простору, що формується на основі тісного й гармонійного взаємозв'язку вищезазначених державних стандартів та педагогічних можливостей додаткової освіти, спрямованої на різнобічний розвиток особистості, формування в ній потреби до творчого й інтелектуального саморозвитку, професійного самовизначення.

Позашкільна освіта покликана сприяти адаптації дитини до життя в сучасному суспільстві, виявляти її потенційні можливості, формувати загальну культуру, одним із важливих складників якої є саме інтелектуальна культура людини. Розвиток цієї культури вимагає оволодіння учнями основних розумових операцій: вміння виділяти навчальне завдання, здійснювати його активну інтелектуальну обробку, аналізувати наявну інформацію тощо. Важливо враховувати, що інтелектуальний рівень особистості характеризується двома основними параметрами: обсягом набутої інформації та спроможністю використовувати цю інформацію для вирішення різного виду проблемних ситуацій, що виникають у процесі діяльності [6].

Враховуючи значні педагогічні можливості позашкільної освіти, О. Перехейда зазначає, що ця система реалізує такі важливі функції:

1) навчальну (освітню) (дитина бере участь у процесі навчання за додатковими освітніми програмами у засвоєнні нових знань й умінь);

2) виховну (передбачає збагачення й розширення культурного середовища учнів, забезпечення педагогічної підтримки у відпрацюванні ними чітких моральних орієнтирів, здійснення гуманного виховання особистості);

3) креативну (вимагає створення гнучкої системи для реалізації індивідуальних творчих інтересів особистості);

4) компенсаційну (активізує освоєння школярами нових напрямів діяльності, які поглиблюють і доповнюють процес опанування ними основної (базової) освіти та створюють для кожного з них емоційно значуще тло засвоєння змісту загальної освіти, а це, у свою чергу, підвищує ймовірність досягнення учнем успіху в обраних царинах творчої діяльності);

5) рекреаційну (організація змістовного дозвілля як сфери відновлення психофізичних сил особистості);

6) профорієнтаційну (формування в учнів стійкого інтересу до соціально значущих видів діяльності, сприяння визначенню життєвих планів дитини із урахуванням передпрофесійної орієнтації) [9].

Залучення школярів до отримання додаткової освіти у закладах вищої освіти сприятиме не лише більш повному використанню його потужного наукового, освітнього та виховного потенціалу, але й забезпеченню профорієнтації й поступової адаптації учнівської молоді до навчально-виховного процесу у вищій школі, максимального та ефективного використання індивідуального досвіду й інтелекту кожної особистості, активізації її подаль-

шого розвитку. Залучення до роботи зі школярами висококваліфікованих представників професорсько-викладацького складу університету та досвідчених учителів шкіл забезпечує створення сприятливих умов для емоційно-психологічного стимулювання учнів, максимального врахування інтересів та потреб кожного з них, формування відповідальності, ініціативності, впевненості у своїх силах під час вирішення поставлених завдань, розвитку пізнавальної активності та творчого мислення, вдосконаленню знань із фундаментальних і профорієнтаційних дисциплін, навичок самостійного навчання. У процесі навчальної діяльності наголос має робитися на вихованні в дітей бажання навчатися, а у творчій діяльності – на формуванні здатності шукати та знаходити нові, нетрадиційні способи вирішення поставлених завдань.

Освітній процес у Малому каразінському університеті забезпечує перехід учнів на новий рівень сприйняття навчального матеріалу та реалізацію освітніх завдань більш високої складності.

Великий виховний вплив дає змогу здійснити перші кроки в науці в стінах одного з найстаріших і найкращих університетів України, в його аудиторіях та лабораторіях під керівництвом досвідчених університетських викладачів і науковців.

У Малому каразінському університеті забезпечується інклюзивність освіти – в ньому можуть навчатися всі охочі до знань діти дошкільного та шкільного віку.

Навчання проводяться в аудиторіях та навчальних лабораторіях відповідних факультетів за унікальними авторськими методиками та програмами, затвердженими методичними комісіями факультетів та Навчально-методичною радою ЦДО. Авторські програми та методики викладання постійно удосконалюються з урахуванням вимог часу та контингенту учнів. У Малому каразінському університеті передбачена варіативність навчальних програм за всіма напрямками позашкільної освіти відповідно до новітніх тенденцій освіти й технологій. Особливістю Малого каразінського університету є можливість швидкого адаптування до вимог сучасності за рахунок відкриття нових напрямів роботи та запровадження інноваційних технологій і передових форм навчання.

У роботі Малого каразінського університету застосовуються такі форми навчання – заняття, робота у гуртках, клубах, лекції, індивідуальні заняття, конференції, практична робота в лабораторіях, екскурсії, наукові конкурси та олімпіади. Викладачі використовують у роботі як загальнодоступний досвід, так і власні методичні та навчальні розробки. Згадані вище форми та методи роботи забезпечують формування розвивального середовища для обдарованої молоді.

Система позааудиторної діяльності органічно поєднує такі компоненти: навчальну, навчально-дослідну, науково-дослідну діяльність, а також

«суто» виховну позааудиторну роботу творчого характеру. Позааудиторна навчально-дослідна діяльність зорієнтована на оволодіння молодими людьми навичками дослідника, прийомами організації та здійснення творчої діяльності і не передбачає створення принципово нового продукту, а результат науково-дослідної діяльності передбачає об'єктивну новизну [8, С. 74].

Формування навчальних груп відбувається на основі диференційованого підходу до рівня шкільної підготовки учнів, програма та методика роботи в групі адаптуються до їхніх бажань та можливостей. Застосування особисто орієнтованих технологій забезпечує комфортні, безконфліктні умови реалізації природного потенціалу дитини [5].

Підвищення результативності навчання школярів розглядається як розвиток такої соціально значущої якості, як пізнавальна активність. Її становлення з молодшого шкільного віку позитивно впливає на розвиток особистості. З огляду на це, потрібна, на наш погляд, цілеспрямована педагогічна діяльність із формування пізнавальної активності школярів. Викладачі не зводять пізнавальну активність до простого використання інтелектуальних і фізичних сил учня, а розглядають її як якість діяльності особистості, яка виявляється у ставленні учня до змісту і процесу діяльності, в прагненні його до ефективного оволодіння знаннями і способами діяльності за оптимальний час, у мобілізації морально вольових зусиль на досягненні навчально-пізнавальних цілей [1].

До роботи з учнями дошкільного та молодшого шкільного віку залучаються їхні батьки, які можуть безпосередньо спостерігати за інтелектуальним розвитком власних дітей та коригувати його, що робить навчальний процес більш ефективним. Батьки мають змогу об'єктивно розпізнати й оцінити здібності дітей та сприяти їхньому подальшому розвитку в напрямі, до якого дитина виявляє більше здібностей та бажань.

Як установлено, в науковій літературі [11; 12] визначено також специфічні характеристики вивчення школярами навчальних предметів різних галузей знань:

1) забезпечення оволодіння суб'єктами навчання логіки вивчення природного об'єкту, їхнє спрямування на встановлення істини як однією з основних загальнолюдських цінностей, усвідомлення ролі практики як головного шляху перевірки правильності сформульованої наукової гіпотези, розуміння відносності наукових знань. Крім того, важливо забезпечити відчуття відповідальності кожної людини за перебіг і результати своєї дослідницької діяльності. Це зумовлює доцільність організації на заняттях бесід, дискусій, під час проведення яких чільне місце має посідати обговорення можливих наслідків для людства застосування тих чи інших наукових відкриттів.

2. На заняттях із природничо-математичних дисциплін важливо приділяти увагу наявності, зазвичай, різних підходів до розв'язання наявних

проблем, формувати в учнів поважне ставлення до думок опонента. Лише в такому випадку можна досягти усвідомлення школярами діалогічної природи мислення, конкурентності й – у багатьох ситуаціях – рівнозначності різних наукових теорій, розуміння ними сутності сприйняття процесу пізнання як осягнення суперечностей.

Орієнтація на внутрішній (суб'єктний) досвід учня обґрунтовується в дослідженнях І. Якіманської, яка визначила зміст інтелектуального виховання, включивши в нього уявлення й поняття, розумову й практичну дію, а також емоційні коди, в тому числі – особові смисли, установки й стереотипи [15, С. 96].

За предметами природничого напрямку (фізика, хімія, біологія) проводяться як теоретичні заняття в аудиторіях, так і практичні у факультетських лабораторіях, що формує у дітей почуття самоповаги та розуміння значення виконуваної роботи, усвідомлення себе як особистостей.

Клубна форма навчання використовується в роботі літературної студії «Проба пера». Учні регулярно зустрічаються для читання та обговорення власних літературних доробків. Найкращі твори друкуються у збірнику творів учнів літературної студії та оприлюднюються на щорічній Підсумковій конференції Малуго каразінського університету.

У позааудиторній діяльності керівну роль відіграють самі суб'єкти навчання (на відміну від аудиторного часу, коли їхньою діяльністю безпосередньо керує педагог), а тому в ній немає ззовні визначених обмежень, що створює сприятливу передумову для максимального врахування індивідуальних здібностей, інтересів, розумових можливостей кожної особистості, надання їй більшої свободи у своїх діях, активізації прояву нею самостійності, ініціативності та творчості [1; 3; 6; 10].

Для впровадження інноваційних технологій у освітній процес проводиться моніторинг інтелектуального розвитку учнів та психолого-педагогічний супровід навчання шляхом опитування й тестування дітей та їхніх батьків.

Для підвищення освітнього і культурного рівня учнів Малуго каразінського університету та їхнього ознайомлення з галузями сучасної науки та техніки проводяться екскурсії до Музею історії університету, університетського Музею природи, Астрономічної обсерваторії університету, Археологічного музею, Ботанічного саду, до факультетських лабораторій.

Протягом навчання в Малому каразінському університеті учні постійно підвищують якість своєї підготовки з базових предметів і більшість із них у наукових змаганнях різних рівнів досягають значних успіхів. Для таких учнів формуються групи для занять за спеціальними програмами, що сприяє значному підвищенню рівня їхніх знань та умінь. Підготовка до олімпіад і конкурсів не є пріоритетною метою курсу, проте одним із

результатів роботи викладачів є успішний виступ учнів у різноманітних наукових змаганнях, а також їхня рання професійна орієнтація.

Слід зазначити, що зараз серед викладачів Малого каразінського університету працюють також його випускники, які мають досвід участі та перемог в олімпіадах найвищого рівня. Це забезпечує нерозривний зв'язок поколінь молодих науковців та розширює сферу інтелектуального спілкування обдарованих дітей.

Багаторівнева система безперервної позашкільної освіти під керівництвом високопрофесійних фахівців та послідовність і узгодженість навчальних програм забезпечують високий рівень досягнень учнів, про що свідчать їхні численні перемоги в учнівських змаганнях. За роки роботи Малого каразінського університету переможцями III етапу Всеукраїнських учнівських олімпіад по Харківській області стали 1 461 його учень, переможцями IV етапу Всеукраїнських учнівських олімпіад – 307 учнів і 43 учні перемогли в Міжнародних олімпіадах.

Колектив Малого каразінського університету проводить постійну роботу щодо заохочення школярів до здобуття додаткових знань та з метою виявлення й подальшого розвитку обдарованих дітей міста Харкова та Харківської області.

На початку кожного навчального року Малий каразінський університет спільно з факультетом математики і інформатики та фізичним факультетом проводять в університеті для учнів 5–8 класів фізико-математичне свято «Наукові старты», у якому щорічно беруть участь близько 600–800 школярів. До цього свята залучаються діти як міста Харкова, так і Харківської області. Під час свята відбуваються особисті олімпіади та цікаві лекції, демонструються фізичні досліди.

Для випускників молодшої школи (учнів 4-х класів) із метою залучення їх до поглибленого вивчення математики та оптимізації формування навчальних груп свято «Наукові старты» відбувається наприкінці навчального року – в травні.

У листопаді для учнів 7–10 класів проводиться Хіміко-біологічний турнір імені І. І. Мечникова, в якому щорічно беруть участь близько 300 учнів. Проводяться теоретичний та практичний тури в лабораторіях біологічного та хімічного факультетів. Провідні науковці читають для школярів популярні лекції із сучасних наукових проблем природознавства. Цей турнір відбувається завдяки спільній роботі біологічного та хімічного факультетів.

Для наймолодших учнів Малого каразінського університету на зимових канікулах організовується яскраве свято – «Математична карусель» із новорічними сюрпризами та подарунками. Загальна кількість учасників становить близько 200 дітей.

Спільно з філологічним факультетом навесні традиційно для учнів 8–10 класів проводяться «Конкурс знатоков русской словесности» та кон-

курс знавців української мови «Грамотій», у яких щорічно беруть участь близько 150 школярів.

Із метою забезпечення рівної доступності високоякісної позашкільної освіти для всіх учнів, незалежно від місця їхнього проживання, для школярів Харківської області в Малому каразінському університеті працюють Дистанційні школи з математики, фізики, хімії та біології. Кількість учнів Дистанційних шкіл складає близько 200 дітей щорічно із понад 100 шкіл усіх 27 сільських районів Харківської області. Лави учнів цих шкіл щорічно поповнюються не лише переможці районних олімпіад, але й усі зацікавлені в поглибленому вивченні базових предметів.

У структурі Малого каразінського університету працює шкільний фізичний лекторій у супроводі пересувної лабораторії. Мета лекторію – покращити та поглибити знання школярів з усіх розділів фізики, розширити природничий світогляд молоді. До роботи в лекторії залучаються провідні університетські викладачі. Щорічно такі лекції відвідують сотні школярів.

Протягом навчання учні Малого каразінського університету отримують не лише теоретичні знання, але й здобувають навички науково-дослідної роботи під керівництвом викладачів, використовуючи матеріально-технічну базу факультетів університету.

Наприкінці кожного навчального року проводиться Підсумкова конференція Малого каразінського університету, приурочена до Дня науки в Україні, на якій учні у 9 секціях доповідають про свої наукові здобутки.

У конференції беруть участь усі бажаючі учні Малого каразінського університету. У кожній секції працюють як науковці-першокласники, так і більш досвідчені учні старших класів. Значна кількість наукових робіт є результатом колективної праці учнів різного віку.

За роки роботи Малого каразінського університету в цих конференціях взяли участь 1 397 школярів. Усього було зроблено 1 154 доповіді.

Метою Малого каразінського університету є залучення дітей до навчання, прищеплення любові до науково-дослідної діяльності, підвищення рівня їхніх знань, спонукання учнів до саморозвитку та самовдосконалення, виявлення обдарованих учнів та сприяння формуванню їхнього наукового світогляду.

Навчання дитини – невід’ємна складова її виховання, яке в Малому каразінському університеті здійснюється на основі власної активності дитини та визначається її потребами, що ґрунтуються на її інтересах та прагненнях.

Методи й форми роботи цієї структури забезпечують інклюзивність позашкільної освіти, розвиток інтелектуальної сфери в контексті підтримки розвитку обдарованості учнівської молоді. У Малому каразінському університеті за роки його існування сформувалося розвивальне середовище, в якому кожен учень має змогу саморозвиватися. Навчальний процес за-

безпечено альтернативними навчальними програмами, що заохочує дітей до самовдосконалення також і в подальшому дорослому житті. Завдяки отриманим знанням підвищується рівень обізнаності та соціальної адаптованості молоді.

Рівна доступність високоякісної позашкільної освіти для всіх учнів, незалежно від місця їхнього проживання, забезпечується в Малому карантинському університеті за допомогою організації дистанційного навчання обдарованих школярів сільської місцевості із використанням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій.

Залучення школярів до отримання додаткової освіти в університеті сприяє не лише більш повному використанню його потужного наукового, освітнього та виховного потенціалу, але й забезпеченню профорієнтації й поступової адаптації учнівської молоді до навчально-виховного процесу у вищій школі, максимального та ефективного використання індивідуального досвіду й інтелекту кожної особистості, активізації її подальшого розвитку. Інтелектуально розвинена людина легше адаптується до навколишнього середовища та зовнішніх впливів, стає більш стійкою до психофізичних навантажень та менше піддається дії стресових ситуацій, володіє навичками саморозвитку, логічного та критичного мислення. А така людина буде краще підготовлена не лише до навчання в майбутньому у вищій школі, але й взагалі до життєдіяльності в сучасному динамічно змінному суспільстві.

Спільні зусилля викладачів, учнів та їхніх батьків, злагоджена безперервна система навчального процесу, постійний моніторинг результативності занять, психолого-педагогічне супроводження впровадження інноваційних технологій в освітній процес є запорукою високих досягнень учнів Малого карантинського університету, а також сприяє їхнім всебічному розвитку та соціалізації.

Література

1. Абдулов Р. М. Організація позааудиторної виховної роботи зі студентами вищих навчальних закладів недержавної форми власності : автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.07 / Р. М. Абдулов. – Луганськ, 2004. – 24 с.
2. Закон України «Про позашкільну освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1841-14/ed20160404>.
3. Кондрашова Л. В. Внеаудиторная работа по педагогике в педагогическом институте / Л. В. Кондрашова. – Киев, Одесса : Высшая шк., 1988. – 160 с.
4. Крутогорська Н. Ю. Пошук нових технологій організаційно-виховної роботи серед студентів педагогічного університету / Н. Крутогорська // Рідна школа. – 2003. – № 4. – С. 47–50.

5. Курільченко В. В. Малий каразінський університет – запорука якості освіти / В. В. Курільченко, Н. Ю. Тютрюмова, В. І. Чеботарьов // Стратегия качества в промышленности и образовании : матер. VIII Международной конференции (Варна, 8–15 июня 2012 г.). – Варна, 2012. – Т. III. – С. 267–269.
6. Курільченко В. В. Нетрадиційні форми позашкільної освіти як спосіб організації наукової праці школярів / В. В. Курільченко, В. І. Чеботарьов // Сучасні проблеми науки та освіти : матер. 5-ї Міжнар. міждисцип. науково-практ. конф. (Алушта, 30 квітня – 10 травня 2004 р.). – Алушта, 2004. – С. 200.
7. Курільченко В. В. Формування інтелектуальної культури школяра / В. В. Курільченко // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах : зб. наук. пр. – Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2015. – Вип. 44 (97). – С. 373–379.
8. Медведєва О. Р. Формування творчих умінь студентів у позааудиторній виховній роботі : дис... канд. пед. наук : 13.00.04 / О. Р. Медведєва. – Харків, 2006. – 266 с.
9. Перехейда О. М. Додаткова освіта – фактор розвитку інтелектуального та творчого потенціалу особистості гімназиста : актуальність досвіду / О. М. Перехейда // Виховна робота в школі. – 2013. – № 5. – С. 2–29.
10. Петриченко Л. О. Підготовка майбутнього вчителя початкової школи до інноваційної діяльності в позааудиторній діяльності : дис. канд. пед. наук : 13.00.04 / Л. О. Петриченко. – Харків, 2007. – 236 с.
11. Сериков В. В. Образование и личность. Теория и практика проектирования педагогических систем / В. В. Сериков. – Москва : Логос, 1999. – 272 с.
12. Ткачова Н. О. Аксіологічні засади педагогічного процесу в сучасних загальноосвітніх навчальних закладах : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / Н. О. Ткачова. – Луганськ, 2006. – 512 с.
13. Холодная М. А. Психология интеллекта. Парадоксы исследования. – 2-е изд., перераб. и доп. – Санкт-Петербург : Питер, 2002. – 272 с.
14. Шаповал В. В. Поняття, зміст і сутність позашкільної освіти України / В. В. Шаповал // Європейські перспективи. – 2011. – № 2, Ч. 1. – С. 45–50.
15. Якиманская И. С. Личностно ориентированное обучение в современной школе / И. С. Якиманская. – Москва : Сентябрь, 2002. – 96 с.